

Покушај исушења Улцињског Поља

Ослобођењем Улциња и околине увидјело се да би се исушењем Улцињског Поља, такозване Кнете, добиле велике површине обрадиве земље за насељавање сиромашних Црногораца, јер се имућнији, подразумијевајући међу првима главаре, нијесу много, због маларије која је владала у овом крају, отимали о њу, тим прије што су у другим мјестима већ били посјели најбоље дјелове земље. Увиђајући, још одмах послије подјеле земаља у Никшићком Пољу и другдје, да нијесу ни приближно, и по мишљењу ондашњих власти, задовољене потребе великог броја Црногораца за земљом, а и због онаквог начина подјеле, без икаквог плана, сем бригае да се главарском слоју и само донекле заслужнијим војницима у рату 1876—78 обезбиједи што плодније површине, нарочито у Никшићком Пољу, — морало се помишљати и на исушење Улцињског Поља. Тек ослобађањем од морске воде већих површина земље могло се помишљати на могућност масовније колонизације Црногораца, који би, стално насељени, били и сигурна одбрана границе према Турској.

Из једног писма које је војводи Машу упутио доктор Сладе, инжењер, који је у Црној Гори био много ангажован израдом пројеката путева, Даниловграда, Никшића па и планова за исушење Улцињског Поља, види се да би се овим исушењем, по његовој процјени, добило најмање 12.000 рала обрадиве земље, што је за Црну Гору претстављало свакако много, нарочито кад се увидјело да послије подјеле малих површина земље борцима катунских батаљона у протеклом рату велики број Црногораца тражи земљу да се са сиромашним породицама што прије на њој населе.¹ И идуће године је инжењер Сладе провео у Улцињу пуних 35 дана, премјеравајући поплављене површине и правећи план за њихово исушење.²

Приликом додјељивања земље већем броју црногорских породица, нарочито 1886 г., власти су увиђале да би било добро кад би се упоредо с тим нешто предузело да се бар један дио водом захваћених површина ослободи и тако што прије оспособи за обраду. У том циљу је руски инжењер В. И, Варман исте године

¹ ДАЦ МУД 1881, V, 127.

² МУД, 1882, 15/9.

предвидио копање једног канала од Поља до мора. Замишљено је било да канал треба да буде дуг преко четри километра, у врху широк девет, а ниже седам метара. Ископавање канала требало је да кошта државу 20.000 форинти. Тада је по тврђењу др-а Петра Миљанића ослобођено од воде око 5.000 рала, чијом се обрадом знатно смањила маларија у овом крају и, разумије се, задовољила потреба већег броја беземљаца.³ Идућих година, нарочито 1893, помиње се да пријети опасност да Бојана једним својим рукавом уђе у Улцињско Поље и тако поплави не само раније плављене површине него и нове које су се дотада сваке године несметано обрађивале.⁴ Тек из једног документа из 1895 види се да је 1.500 рала земље остало незасијано због плављења.⁵ Идуће, 1896, дошло је, услед подизања нивоа Бојане и мора, а и јаким бура, као и због нестручно прокопаног канала, до великог плављења не само раније оцијеђених површина већ и знатно већих комплекса дотада обрађиване земље.⁶ По једнима су тада поплављене површине износиле више од 1.000 хектара најбоље зиратне земље.⁷ Други су истицали да је „8.000 рала добре, мукама и великим трошковима обрађене земље, поштеђено морском водом, која је доведена у Блато невјештином наших државних инжењера“.⁸

Увиђајући важност исушења великих површина земље у Улцињском Пољу и Зогањском Блату, црногорска влада је, нарочито од 1909 године, настојала да се добро проучи проблем исушења у цјелини и израде детаљи плана на основу којих је требало да се закључи уговор са неким иностраним капиталистичким друштвом о исушењу и уопште мелиорацији толиких поплављених површина земље у овом за Црну Гору и привредно врло важном крају. Премјери и детаљи плана за ову велику акцију исушења донекле су нам познати из извјештаја који је инжењер М. Букановић упутио Државном савјету. У извјештају дати предлози имали су да послуже задатку „исушења, оздрављења и предавања Улцињског Поља за обраду“. Тамо је истакнуто да Улцињско Поље има око 5.500 хектара, од којих се стално обрађује једва једна трећина (између Пињеша, Бијеле Горе, подножја Можуре, залива Порта Милена до Зогањског Блата и ријеке Брделе). Двоструко већи дио необрадивих површина, двије трећине укупне величине Поља, подијељен је на три дијела. Први дио (средина Улцињског Поља под именом Кнета Мала и Кнета Vogel и 200 хектара или 1.100 рала земље Зогањског Блата) био је познат по земљи прве класе која је захватала 12.060 рала. Други

³ Грлица 1890, стр. 71.

⁴ МУД 1893, IV, 18/10.

⁵ МУД 1895, III, 627.

⁶ Глас Црногорца 1896, 46.

⁷ Илустровани званични алманах Зетске бановине, 1931, стр. 293.

⁸ Стенографске бљешке о раду Црногорске Народне скупштине за 1906, стр. 297.

дио (између Кнете, Реча, Бојаном до Св. Николе, путем за Штој до Сука и до близу Порта Милене) припадао је по квалитету земљишта другој класи и износио је 6418 рала, док је трећи дио (између означеног другог дијела, углавном забјела, забрана, и мора) био велик 1.650 рала. Необрадиве површине у свему су захватале 20.128 рала. Од земље најбољег квалитета искоришћаване су само дијелом ливаде по крајевима, док се од земље друге класе орало и косило свега 1.706 рала. На површинама прве класе земљишта није било ниједне куће, док је на простору од 1.106 рала друге класе било једва десет црногорских кућа. Свега 6—7 других становника били су насељени као чивчије на туђим земљама. Искључујући 1.500 рала барљивог земљишта, за концесију је долазило у обзир око 18.600 рала. У Улцињском Пољу се знало коме који дио земље припада. Само је у Кнети требало извршити разграничење приватне и државне земље која уопште није ником додјеливана. Стога је требало одлучити да ли да се сматрају приватним и оне земље, даровнице, које у своје вријеме нијесу ни одмјераване, као и оне које су одмјераване али се на њима није ништа радило нити се макар шта за њихово побољшање утрошило. М. Ђукановић је предлагао да се само рађене земље могу сматрати приватним а све остале да се рачунају као дјелови фонда државне земље.

Државне власти су биле присиљене да присвајају приватна имања да би обезбједиле онолику површину (3.000 хектара) коју је једно друштво из Равене одређивало као услов за преузимање радова у циљу исушења Улцињског Поља и Зогањског Блата. Иначе, државне земље нијесу уопште могле имати толику површину и поред убрајања 1.650 рала комуна. Трбало је наћи начина да се присвајање приватних земаља изврши тако да нико не буде ни оштећен ни увријеђен. У ту сврху је предложено: да се радне земље (у забјелима, оградама, с обје стране пута за Штој, крајевима Кнете, испод Зогања, Бривске Горе и у Дољанима), које је било око 2.000 рала, даду под аренду по дотада важећим дохоцима; да се Црногорцима, насељеницима у Биштатама и Штоју, да државна земаља у Зогањама и да им се помогне при грађењу кућа и подизању воћњака, и то онима који „не живе тамо као чивчије на туђим земљама“, а којих није било више од десет кућа, док је турским поданицима (до 20 кућа) требало привремено да се да земаља испод Бривске Горе и, најзад, да се пасишта у забјелима и комуни замијене и једнима и другима, као и онима из Улцињске општине, којих је свакако било више, пасиштима у Бривској Гори. Овим површинама могле су се надокнадити земље приватника, али да се Кучима и другима из унутрашњости Црне Горе забрани додизање са стоком на зимску испашу. У случају протеста турских држављана требало је да им се одузму земље с образложењем да се то чини за јавне потребе. Присвајањем још преко 200 рала земље двојице приватника, гла-

вара, војводе Сима Поповића и Марка Петровића, управитеља Приморско-црмничке Нахије, уз плаћање знатније штете, и одбијањем 1.100 рала земље Зогањског Блата добила би се потребна површина од 17.500 рала на којима је поменуто друштво тек пристајало да отпочне радове на исушивању. Уствари, исушивањем је требало да се добије 20.000 рала земље за обраду која се за протеклих скоро тридесет година од ослобођења Улциња и околине није могла обрађивати.⁹

На основу изнесених и других података, почетком идуће, 1910 године, пришло се раду на изради пројекта закона којим је требало да се овласти неко страни капиталистичко друштво да исуши и за обраду оспособи Улцињско Поље и да га искоришћава за извјестан број година. За исушење је долазила у обзир површина државних и приватних земаља до 17.500 рала или близу 3.200 хектара, изузимајући површину Зогањског Блата. Према пројекту закона требало је да се све приватне земље у концесионираном простору Улцињског Поља, у величини до 5.000 рала, или даду под аренду предузимачком друштву које је требало да исушује те површине, под условом да им то друштво плаћа дохотке према онима који су се са тих земаља дотада давали, или да се експропришу за рачун државе.¹⁰ Из овога се види да држава није имала никакав јаснији, нити за насељенике, Црногорце, кориснији план, тим прије што је рок трајања концесије могао бити условљаван величином простора, продуктивношћу земље, утрошком новчаних средстава и др. Истина, по пројекту закона о исушивању држава је, без обзира на уложени капитал друштва, задржавала право да откупи концесију по истеку петнаесте године од почетка радова на исушивању „исплативши друштву за остатак неисплаћеног дотада, приходима са исте земље, капитала, са једном наградом друштву, коју ће књажевска влада у специјалном уговору с друштвом предвиђети“ (чл. 4). Требало је да влада одреди свог комесара при друштву и обезбједи права прегледа рачуна друштва. Детаље о радницима и процентима на капитал влада је имала да предвиди у уговору са одређеним друштвом приликом закључивања концесије, држећи се праксе примјењиване у односу према Барском друштву.¹¹ У Народној скупштини је, поводом дискусије о пројекту закона о исушивању, истицано да то треба поздравити нарочито због тога што велики број Црногораца иде по свијету немајући у својој држави довољне површине обрадиве земље, а и због потребе да се ликвидирају легла болести, нарочито маларије. У образлагању пројекта речено је да су претставници једног италијанског друштва које је требало да прими концесију гарантовали да ће Црна Гора за ври-

⁹ Министарски савјет 1909, 20/10.

¹⁰ Глас Црногорца 1910, 18.

¹¹ Стенографске бильешке о раду Црногорске Народне скупштине за 1909, стр. 599 — 600.

јеме од пет година од почетка радова успјети да задовољи потребе народа и извезе само с те исушене земље 152.000 стари (стар је 4 багаша, или 60 кг — Ђ. П.) жита, колику је количину, дотада највећу, увезла Црна Гора 1896 године.

Даље, напоменуто је да је вријеме да се човјечја рука одупре стихији природе и спасе 20.000 рала за обраду. У исто вријеме указивано је и на потребу исушења Крупца код Никшића. Скупштина је најзад, 26 јануара 1910, примила пројекат закона о исушењу и у начелу и у појединостима.

Идуће године, средином маја 1911, дошло је, на основу прељиминарног уговора од септембра 1910, до коначног закључења уговора између Министарског савјета, преко министра унутрашњих дјела М. Букановића, и мјешовитог командитног Друштва Брави—Мазини—Плата и Комп. које је претстављао др Теодорик Брави чије је сједиште било у Ђенови.

Из текста уговора види се да је од 1 новембра 1911 Зогањско Блато и мочварно земљиште око њега, уствари читав премјеравани простор за исушење, бесплатно уступљен Бравију за период од тридесет година. Приватне земље црногорских држављана уступљене су Друштву бесплатно, уколико нијесу биле обрађиване, а обрађиване „уз накнаду годишњег најма, у смислу споразума закљученог између власника и претсједника општине оцињске“. Земље Арбанаса биле су искључене из концесије, а уколико би извјесне површине њихове земље радом Друштва биле побољшане, требало је посредством комесара црногорске владе да њихови власници плаћају одређену таксу у корист „друштвеног предузећа“. Све евентуалне спорове око земљишта држава је преузимала на себе. За могућно гајење пиринча и осталих култура са сличним условима успијевања на овом подручју требало је са Друштвом склапати посебан споразум. Влада је примала на себе и бригу око обезбјеђења радова и инвентара Друштва. Уговором је Друштво било „ослобођено од наплате сваке врсте такса“ (увоз или извоз стоке, машина и свега другог што је било потребно за рад Друштва). Друштво је било обавезно да плаћа влади сваке године 30% чистог прихода, а постизањем потпуне амортизације уложених средстава тај проценат је требало да порасте на 50%. Уговор предвиђа што бржу амортизацију уложеног капитала Друштва, уколико су то могли дозволити износи годишњих доходака. Требало је да држава прије подјеле прихода одузима од годишњег добитка интерес од 5% на уложени капитал, а у случају да дохоци не буду довољни „недотијек ће се пренијети на терет сљедећег биланса као новоуложени капитал“. Од црногорске владе постављени комесар имао је право контроле расхода, прихода, биланса, инвентара, извршавања радњи. Друштво је могло да за потребе увоза и извоза заузме одговарајућа мјеста ма гдје на морској обали или ријечи Бојани, изузимајући она за потребе војне службе. Навршетком тридесет година од

почетка радова Друштва све оруђе, грађевине и др. требало је да пређу бесплатно у својину државе, изузимајући стоку и пољопривредне производе који би се нашли у магацинима Друштва. Уговором је било омогућено држави да од шеснаесте године, од почетка радова на исушивању, може да откупи концесију, с обавезом да о томе обавијести Друштво годину и по дана раније. У овом случају Друштву је требало да припадне, „осим доплате неамортизоване главнице, износ средњега прихода годишњег, добијеног у три посљедње године, пошто се од њега одузму трошкови администрације и земљорадње, помножен бројем година који преостају између откупа и свршетка уговора“. Као основ за ово нијесу се узимале у обзир године у којима би приход знатно опао, већ онај из друге три средње родне године. Послије шесте године од давања концесије црногорска влада је могла узимати у најам за обраду оспособљене површине земље, али да тиме не онемогући рад предузећа. Износ најма требало је одређивати могућностима производње на истом земљишту. Кауција је имала да се врати у току шеснаесте године експлоатације уговорених површина. Уколико би Друштво продавало производе изван концесије, морало се подврћи плаћању одговарајућих општинских такса. Црногорска влада је имала првенствено право куповине производа под истим условима под којима би се ови продавали у иностранству, узимајући при томе као основ просјечне цијене производа на главним европским пазарима. Уговором је предвиђено да Друштво упусти првенствено Црногорце, изузев за послове „техничке, механичке и управне“. Друштво је примило обавезу да ће за првих петнаест година рада на концесији оспособити за обраду девет десетина укупне површине земље. Као гаранцију за ово Друштво је уговором било обавезно да положи 20.000 франака у вриједности или кредитним хартијама.¹² Због догађаја који су наступили избијањем Балканског рата, доста слабе организације рада и разилажења међу главним акционерима Друштва, ово није ни за расположиво вријеме за које се могло радити на концесији до почетка Првог свјетског рата оправдало наде које је у њега полагала црногорска влада, која је заосталошћу земље и великим потребама становништва била приморана да под поменутих условима закључи концесију са Друштвом Брави—Мазини—Плата и Комп. Друштво је уствари још у току 1913 престало са радом.

Због спорог рада Друштва долазило је до жалби појединаца који су учинили извјесне уступке Друштву, надајући се да ће им се њихове земље учинити плодним, да ће им се луг исушити и мјесто учинити здравијим, због чега је Друштву, уосталом, и била дата концесија. Министарство унутрашњих дјела је одговарало да до тога није могло тако брзо доћи, поред осталог и због краткоће времена и ратних сметњи. Такође се није могло пози-

¹² МУД, 1911, 5595.

тивно одговорити ни на жалбе појединаца који су се надали да ће им бити омогућено да се, и поред радова на исушивању, баве риболовом и брањем зунге, јер је и једно и друго по себи морало да буде искључено потребом подизања дна Зогањског Блата, самим радом на његовом исушивању. Министарство је морало продати риболов, јер је сва затечена риба Блата требало да се прикупи у каналу код хидрауличне машине до које нијесу могли долазити ловци, јер би могли проузроковати огромне штете. С друге стране, нико није могао гарантовати избацавање рибе на исушени дио гдје би она могла угнути и постати легло епидемијских болести. У циљу потпунијег одговора на жалбе појединаца Министарство је излагало Народној скупштини историјат радова које је Друштво изводило. Напомињући да је влада 5 марта 1910 закључила уговор с једном италијанском фирмом да исуши Зогањско Блато и његову мочварну околину за вријеме од тридесет година, истакнуто је да је оно било већ подигло „два заштитна насипа као одбрану концесионе зоне од навале Бојане у дужини око 1.200 метара и инсталирало хидрауличну машину с потребним здањима“. Уздуж канала Порт Милена био је направљен, ради заштите још обрадивих земаља, велики насип који је даље служио и као колски пут за Улцињ. Уз ово, били су учињени издаци за набавку најмодернијих пољопривредних машина и алата, сјемена, испитивања и плате стручном особљу, за шта је био недовољан капитал у износу од пола милиона. Излазило је да је уговор био закључен без потребног проучавања, тако да је Друштво, својом кривицом, било доведено у безизлазан положај. Оно је још и у почетку рата 1912, немајући радне снаге, било уствари престало с радом. Према ранијем уговору (чл. 17) трајање концесије је требало продужити за онолико времена колико је рат трајао. Оно је почетком августа 1913 тражило капитал од милион перпера, с тим да се рок концесије продужи за деведесет година или да Друштво стави „најшире резерве за даље трошкове“. Усто, Друштво је тражило проширење концесионе зоне с тим да дио прихода од 30%, који је према уговору отпочетка требало давати држави, буде обустављен до потпуне амортизације капитала или до двадесете године. На бази постојећег уговора капитал није било могућно повећати и одлуком од 10 октобра 1913 била је одбијена претставка Друштва о допуни уговора из 1910. Послије још неколико одбијених молби Друштво је обавијестило да ће рад свести на минимум расхода и да прекида исплату плата особљу комесаријата.

У септембру 1913 Министарство унутрашњих дјела наименовало је комисију ради настављања радова на ограничавању концесионе зоне у циљу ревизије арендираних земаља за које је требало исплатити аренду. Комисију су сачињавали: судија, агроном и геометар, а од стране Друштва његов претставник, који је чешће отступао, неоправдано од одлука других чланова комисије.

Друштво је одбијало да власницима плаћа дужну аренду правдајући се мораторијумом. Пошто је Друштво обустављало рад баш онда кад је инсталација машина за исушење Блата била довршена, било је довољно разлога да се оно позове да одговара пред арбитражним судом (чл. 18 уговора), али до тога, највише због обзира према иностраном друштву и потреба становништва Улциња, није дошло, јер би њему, евентуалним закључењем новог уговора, била нанесена највећа штета. Министарство унутрашњих дјела требало је још једном да покуша да нове захтјеве Друштва усклади са основним ставом постојећег уговора, а ако у томе не би могло да успије, онда је требало да влада изнесе то питање пред Народну скупштину.¹³

Касније је једино комесар при Друштву водио рачуна о извршењу сачињеног уговора о продаји рибе из Зогањског Блата. Било је напоменуто да је догада било уловљено само 3.680 кг рибе, а да ће се напрољеће отпочети с копањем канала, исушивањем Блата и бољом организацијом улова рибе. Предузимачи Друштва бавили су се у првој половини 1914 још само риболовом у каналу око машине која је била постављена у циљу копања канала. Држава је имала користи само од продате рибе, а са исушењем није се такорећи ни рачунало.¹⁴ Истина, чињени су извјесни напори да се на исушивању Блата још нешто учини. Наиме, неизвршењем погодбе око ливаде Мата Николића, потребне за рад око исушивања, тражено је наређење да се то учини на основу чл. 3 Закона о експропријацији.¹⁵ Тако је, и поред скоро никаквог рада на исушивању Блата, концесија Друштва и даље трајала. И до средине 1914 године многи су се жалили Народној скупштини, истичући неправилан рад Друштва и слабе користи од њега и захтијевајући да влада том питању поклони већу пажњу, на шта је министар унутрашњих дјела одговарао да ће се постарати да Друштво одговори својим обавезама према црногорским држављанима и да ће оно морати да се строго држи закљученог уговора,¹⁶ иако, уствари, Друштво није ни обављало послове предвиђене уговором о концесији.

Тако се завршава прва акција ове врсте којом је црногорска влада, приморана и захтјевима беземљаша, намјеравала да обезбједи нове површине обрадиве земље и изврши масовнију колонизацију у овом дијелу Црне Горе, ослобођеном пуних тридесет година прије тога.

Ђоко Пејовић

¹³ МУД, Одјељење народне привреде 1944, 526.

¹⁴ Одјељење народне привреде 1914, 1477.

¹⁵ Одјељење народне привреде 1914, 2603.

¹⁶ Глас Црногорца 1914, 24.